

I. Úvod

1

Nepřekvapuje, že se věk, jenž čelí hrozbě termonukleárního zničení, nostalgicky ohlíží po obdobích, v nichž diplomacie přinášela mnohem méně drastické tresty, kdy války byly rozsahem omezené a katastrofy téměř nepředstavitelné. Za takových okolností nám nepřipadá divné, že se rozhodujícím zřetelem stalo dosažení míru nebo že jeho potřeba mohla být považována za skutečný podnět k jeho dosažení.

Avšak dosáhnout míru není tak snadné jako po něm toužit. Není přece náhoda, že historie bývá ztotožňována s postavou Nemesis, která zničí člověka buď tím, že mu splní přání v jiné podobě, než si sám přál, anebo naopak tím, že jeho prosby beze zbytku vyslyší. Doby, jež při zpětném ohlédnutí vypadají nejmírovější, usilovaly o mír nejméně, a naopak ty, jejichž úsilí o něj nám připadá nekončící, byly zřejmě nejméně schopné dosáhnout klidu. Kdykoli se mír – chápaný jako vyhnutí se válce – stal prvořadým cílem nějaké mocnosti nebo skupiny mocností, byl mezinárodní systém vydán na milost a nemilost tomu nejbezohlednějšímu členu mezinárodního společenství. Kdykoli mezinárodní řád uznával, že určité zásady nelze porušovat, dokonce ani v zájmu míru, bylo si přinejmenším možné představit stabilitu založenou na rovnováze sil.

Stabilita tedy obvykle nebývala výsledkem snah o dosažení míru, ale výsledkem všeobecně uznávané legitimacy. Pojem „legitimita“ ve smyslu, v němž je používán v této knize, by neměl být zaměňován za spravedlnost. Neznamená nic víc než mezinárodní dohodu týkající se povahy prakticky použitelných uspořádání a přípustných cílů a metod zahraniční politiky. Zahrnuje přijetí rámce mezinárodního řádu všemi nejvýznamnějšími mocnostmi přinejmenším

do té míry, že žádný stát není natolik nespokojen, aby podobně jako Německo po uzavření Versailleské smlouvy vyjadřoval svou nespokojenost revoluční zahraniční politikou. Legitimní řád sice nevyklučuje konflikty, avšak přesto omezuje jejich rozsah. K válkám může docházet, jsou však vedeny *ve jménu* dosavadního uspořádání, a mír, jenž po nich následuje, bude zdůvodněn jako přesnější výraz „legitimní“ všeobecné shody. Diplomacie v klasickém smyslu, to znamená usmiřování rozdílných stanovisek prostřednictvím jednání, je možná právě jen v podmínkách nějakého „legitimního“ mezinárodního řádu.

Kdykoli se vyskytne mocnost, která považuje mezinárodní řád nebo způsob, jímž je legitimován, za nespravedlivý, vztahy mezi ní a ostatními mocnostmi se stanou revolučními. V takových případech ovšem nepůjde o odstraňování rozdílů v rámci daného systému, ale o samotný systém. I pak jsou možné různé úpravy, ty však budou chápány jako taktické manévry, jež mají upevnit postavení před konečnou konfrontací, nebo jako prostředky nutné k oslabení morálky protivníka. Pro jistotu dodejme, že pohnutky revoluční mocnosti mohou být třeba i defenzivní – sama se může upřímně cítit ohrožená. Výrazným rysem nějaké revoluční mocnosti není, že se cítí ohrožena, takové pocity přece patří k mezinárodním vztahům založeným na svrchovaných státech, *ale podstatné je, že takové obavy nelze nijak rozptýlit. Za dostatečnou záruku se považuje jedině naprostá bezpečnost, to znamená neutralizace protivníka. Touha jedné mocnosti po naprosté bezpečnosti tudíž znamená naprostý nedostatek bezpečnosti pro všechny ostatní.*

Diplomacie neboli umění, jak udržet na uzdě používání moci, ovšem v takovém prostředí nemůže působit. Je chyba předpokládat, že diplomacie může vyřešit mezinárodní spory vždy, projevuje-li se „upřímnost“ a „ochota dospět k dohodě“. Poněvadž v rámci revolučního mezinárodního řádu budou protivníci každé dané mocnosti mít za to, že postrádá právě zmíněné vlastnosti. Diplomaté se mohou setkávat, nemohou se však přesvědčit, poněvadž přestali mluvit touž řečí. Diplomatická jednání se vzhledem k nedostatku shody na tom, co je podstatou oprávněných požadavků, zabývají neplodným opakováním základních stanovisek a vzájemně se obviňují z neupřímnosti.

nosti nebo tvrdí, že jde o „nerozumnost“ a „podvracení“. Stávají se z nich rafinovaná divadelní představení, jež se pokoušejí připoutat do té doby neangažované mocnosti k jednomu ze systémů protivníků.

Pro mocnosti, které jsou dlouho zvyklé na klid a nezažijí katastrofu, je to draze zaplacená zkušenost. Ukolébány obdobím stability, jež jim připadala trvalá, náhle zjišťují, že je téměř nemožné brát doslova tvrzení nějaké revoluční mocnosti, že má v úmyslu zničit dosavadní rámec. Obránci *statu quo* proto obvykle začínají přistupovat k příslušné revoluční mocnosti, jako by její prohlášení byla jen projevy taktiky, jako by skutečně přijímala zavedenou legitimitu, ale přeháněla svá prohlášení za účelem posílení vyjednávací pozice, jako by její pohnutkou byly konkrétní stížnosti, které lze uspokojit omezenými ústupky. Ti, kdo varují před nebezpečím včas, jsou prohlášováni za panikáře, a ti, kdo doporučují přizpůsobit se okolnostem, jsou naopak považováni za zdravě uvažující lidi zachovávající duševní rovnováhu, poněvadž mají na své straně všechny rozumné důvody – argumenty uznávané za platné v rámci daného uspořádání. Politika „*appeasementu*“ neboli usmířování, není-li prostředkem k pouhému získávání času, bývá výsledkem neschopnosti poradit si s politikou neomezených cílů.

Avšak podstatným rysem každé revoluční mocnosti je, že disponuje odvahou pramenící z vnitřního přesvědčení, že je ochotna, ba dokonce odhodlána horlivě prosazovat své zásady až do krajnosti. Proto platí, že ať nějaká revoluční mocnost dosáhne čehokoli, obvykle to narušuje buď samu legitimitu mezinárodního řádu, anebo přinejmenším omezení, v jejichž rámci takové uspořádání působí. Charakteristickým rysem stabilního řádu je jeho spontánnost, kdežto podstatou revoluční situace je její vědomé sebeuvědomění. V období legitimacy jsou zásady mravních závazků považovány za samozřejmé do té míry, že se o nich vůbec nemluví, a proto takové doby připadají potomkům povrchní a pokrytecké. V revolučních obdobích sehrávají zásady natolik ústřední roli, že se o nich hovoří neustále. Sama neplodnost takového úsilí je ovšem brzy zbavuje jakéhokoli smyslu, a tudíž nebývá neobvyklé, že se setkáváme s tím, jak obě strany vyzývají svou podobu „pravé“ podstaty legitimacy týmiž

slovy. A protože v revolučních situacích vzájemně soupeřící systémy méně dbají o zmírňování rozdílů než o podvracení loajality, diplomacie bývá nahrazována buď válkou, anebo závody ve zbrojení.

2

Tato kniha se bude zabývat desetiletím, v němž zmíněné problémy vyvstávají velmi plasticky – závěrem a následky válek, jejichž prvotní příčinou byla Velká francouzská revoluce. Málomteré jiné dějinné období ilustruje tak názorně dilema, před jaké staví mezinárodní scénu vznik nějaké revoluční mocnosti, jež obvykle provází změna významu různých výrazů, a dokonce i smyslu nejznámějších vztahů. Nová filozofie troufale hlásala, že předcházející systém závazků nově uspořádá, a revoluční Francie se pustila do uskutečňování tohoto tvrzení. „Co může učinit autoritu legitimní?“ takto definoval Rousseau rozhodující otázku politiky a jeho odpůrci, byť se snažili sebevíc, ji už nemohli eliminovat. Napříště se spory netýkaly zmírňování rozdílů v rámci přijatého uspořádání, ale platnosti tohoto uspořádání – politický zápas se stal doktrinální záležitostí. Mocenská rovnováha, jež se tak spletitě uplatňovala v průběhu téměř celého 18. století, náhle ztratila schopnost přizpůsobit se a evropská rovnováha začala být vnímána jako nedostatečná ochrana pro mocnosti, které musely čelit Francii, jež proklamovala neslučitelnost svých politických zásad s principy ostatních států. Avšak nedůsledná snaha Pruska a Rakouska o opětné dosazení legitimního krále na francouzský trůn pouze rozdmýchaly revoluční elán. Francouzská armáda, založená na principu všeobecné branné povinnosti, který byl nemyslitelný dokonce i pro nejabsolutističtější panovníky z boží milosti, porazila armády vetřelců a obsadila celé historické Nizozemí, včetně jižní části, která byla od roku 1714 součástí Rakouska. A poté se na scéně objevil dobyvatel, který usiloval o uskutečnění požadavků hlásaných Francouzskou revolucí. Pod Napoleonovým náparem se rozpadl nejen systém legitimacy 18. století, ale spolu s ním vzaly zaslé i hmotné záruky, v nichž přinejmenším současníci spatřovali nezbytné předpoklady stability.

Napoleonovo císařství však navzdory svému rozsahu demonstrovalo vratkost dobovatelských úspěchů, s nimiž se podmaněné národy nesmířily. Napoleonovi se sice podařilo vyvrátit předcházející pojetí legitimacy, přesto však nebyl schopný je nahradit něčím novým. Evropa byla sjednocena od Němenu až po Biskajský záliv, avšak morální závazky nahradila síla a hmotné úspěchy Francouzské revoluce přesáhly vlastní morální základnu. Evropa byla sjednocena, ale pouze negativně, totiž v odporu vůči mocnosti, jež byla považována za cizí (což je vždy nejjistější známkou absence legitimacy), sjednocena ve vědomí „jinakosti“, k němuž se brzy přidaly morální požadavky a které se stalo základem národního cítění.

Poté co Napoleon utrpěl porážku v Rusku, musela Evropa čelit problému zavedení legitimního řádu v jeho nejkonkrétnější podobě. Odpor sice může dosáhnout dalekosáhlé shody, možná dokonce té nejšíře dosažitelné, avšak jeho jednotlivé složky, sjednocené jen nesouhlasem s tím, co se jim nelíbí, se přesto mohou do značné míry přit o náhradní řešení. Právě proto začínáme své úvahy od roku 1812. Nicméně si všichni uvědomujeme – a dostalo se tomu mnoha nejrůznějších výkladů od mravního ospravedlnění sebeurčení národů až po tragický osud hrdiny –, že se tento rok vyznačoval něčím důležitým – zřetelně se projevilo, že Evropa nemá být uspořádána násilím. Avšak žádná alternativa zdaleka nebyla tak patrná. Bylo zřejmé, že ve světě volně působí nové síly, které si dělají nárok na podíl lidu na vládě. Stejně evidentní však bylo, že právě tyto síly nesou odpovědnost za vřavu, která trvala pětadvacet let. Francouzská revoluce možná zasadila smrtelnou ránu božskému právu králů, avšak právě zastánci této doktríny byli povoláni, aby odstranili příčiny krveprolévání. Za takových okolností ani nepřekvapuje, že řešení, k němuž se dospělo, bylo tak nedokonalé, ale spíše zaráží, že bylo tak rozumné – a nikoli podle doktrín, jimž podléhala historiografie 19. století, „reakční“, nýbrž vyvážené. Možná nesplnilo veškeré naděje idealistického pokolení, avšak přesto poskytlo téže generaci něco snad ještě cennějšího – období stability, jež umožnilo, aby se její touhy uskutečnily bez větší války nebo permanentní revoluce. A naše líčení skončí událostmi, k nimž došlo v roce 1822, kdy mezinárodní řád, který vzešel z revolučního střet-

nutí, nabyl podoby, kterou si poté uchoval po celé období, jež trvalo déle než život jedné generace. Časy stability, které následovaly, byly nejlepším důkazem, že byl vytvořen „legitimní“ řád – řád, jež přijímaly všechny významné mocnosti natolik, že napříště spíše než o jeho zničení usilovaly o úpravy v jeho rámci.

Že Evropa zachránila stabilitu ze zdánlivého chaosu, bylo v první řadě výsledkem činnosti dvou velkých mužů – prvním z nich byl britský ministr zahraničí Castlereagh, který dojednal mezinárodní uspořádání, a druhým rakouský ministr Metternich, jenž mu dodal legitimitu. Tím nechci tvrdit, že mezinárodní řád povstal z nějaké osobní intuice. Každý státník se musí alespoň pokusit o smíření toho, co se považuje za spravedlivé, s tím, co je pokládáno za možné. Co se považuje za spravedlivé, závisí na vnitřním uspořádání státu, a co je možné, zase závisí na jeho zdrojích, zeměpisné poloze a odhodlání, a navíc na zdrojích, odhodlání a vnitřním uspořádání ostatních států. Proto se Castlereagh, spoléhající na vědomí ostrovní bezpečnosti Anglie, obvykle stavěl pouze proti *nezastírané* agresi, kdežto Metternich, státník mocnosti ležící ve středu evropského kontinentu, usiloval především o to, aby se *předcházelo* společenským otřesům. Ostrovní mocnost ve skálopevném přesvědčení o nedotknutelnosti svých institucí postupně dospěla k doktríně „nezasahování“ do vnitřních záležitostí jiných států. Mnohojazyčné Rakousko, ohrožované ve věku nacionalismu zranitelností svého vnitřního uspořádání, trvalo na všeobecně uznávaném právu zasahovat proti společenskému neklidu, ať se projevil kdekoli, a potlačovat jej. Poněvadž Británii hrozilo nebezpečí pouze v případě, že by Evropu ovládla jediná mocnost, Castlereaghovi šlo především o vytváření mocenské rovnováhy. Protože však mocenská rovnováha pouze omezuje rozsah agrese, ale nemůže jí zabránit, Metternich usiloval o vytvoření opěrného pilíře rovnováhy tím, že formuloval doktrínu legitimacy a postupně se ujal role jejího strážce.

Oba paradoxně neuspěli právě proto, že dosáhli úspěchu – Castlereagh tím, že učinil Velkou Británii součástí evropského koncertu, a Metternich zachováním principu legitimacy, o jehož prosazení tolik usiloval. Avšak jejich úspěchy zdaleka nebyly bezvýznamné. Vždyť následující období míru trvalo téměř sto let a stabilita byla

natolik všeobecná, že možná sama o sobě patřila k příčinám následující katastrofy. Poněvadž v dlouhém období míru se vytratil smysl pro tragické stránky života – zapomnělo se, že státy mohou zaniknout, že společenské otřesy mohou být nenapravitelné a že se strach může stát prostředkem společenské soudržnosti. Vlna hysterického nadšení, jež zaplavila Evropu po vypuknutí první světové války, byla příznakem pošetilého, zároveň však bezpečného období. Prozradila víru v tisícileté říše, naději na svět, jež všechna požehnání edvardovské éry učinil tím příjemnější, že nedocházelo k závodům ve zbrojení a neprojevovaly se obavy z války. Kdo z ministrů, kteří vyhlásili v roce 1914 válku, by se neotrásl hrůzou nad tím, co udělal, kdyby věděl, jaká bude podoba světa v roce 1918, o dnešním ani nemluvě?¹

Že takový svět byl v roce 1914 nepředstavitelný, je svědectvím o činnosti státníků, jimiž se zabývá tato kniha.